

مرکز اطلاعات و اسناد علمی ایران
تعمیرات و نگهداری اسناد

۱۳۸۲ / ۱۰ / ۳۰

دانشکده اصول الدین
پایان نامه کارشناسی ارشد گروه علوم قرآن و حدیث

موضوع:

پژوهشی پیرامون وحدت موضوعی سوره‌های قرآن

استاد مشاور:

آیت الله محمد هادی معرفت

استاد راهنما:

دکتر ولی الله نقی پور

نگارش:

محمد خامه گر

نیمسال اول سال تحصیلی ۷۹-۸۰

۸/۱۰/۱

تقدیم :

به محضر حضرت ولی عصر روحی له الفداء
که الهام بخش همه خدمات دینی و توفیقات مذهبی است. و انفاس قدسی
او برکت زندگی معنوی همه مؤمنین است
به محضر کریمه اهل بیت فاطمه معصومه علیها السلام
که وجود مبارکش از کویر قم گلستانی ابدی ساخت. و هزاران گل
عطرآمیز بهاری را در بوستان محمد و آل محمد صلی الله علیه و آله پرورش داد. به او که در
سالروز ولادت با سعادتش این پژوهش به انجام رسید.
به پدر و مادر عزیز و همسر فداکارم
که همه اندوخته‌های علمی و معنوی خویش را مرهون محبت و تلاشهای
بی شائبه آنها هستم.
به جامعه قرآن پژوهان کشور
که عمر و سرمایه مادی و معنوی خویش را در گسترش فرهنگ و
معارف قرآنی مبذول داشتند.

باسپاس و تشکر:

از محضر همه اساتید گرانقدر که با تلاشهای مجدانه و راهنمایی‌های دلسوزانه و رهنمودهای عالمانه بذریع علم‌اندوزی ولذت پژوهش و تحقیق را در روح و جان من پروراندند.

به ویژه از عنایات و زحمات پدر معنوی خویش علامه مرتضی عسکری ریاست دانشکده، آیت الله محمد هادی معرفت استاد مشاور، حجت الاسلام والمسلمین دکتر ولی الله نقی پور استاد راهنما و دکتر جعفر نکونام استاد ناظر، از صمیم قلب متشکر و سپاسگذارم.

چکیده

پژوهش حاضر به منظور بررسی نظریه وحدت موضوعی سوره‌ها و پاسخگویی به شبهات مطرح شده در این رابطه فراهم آمده و در پنج فصل تنظیم شده است. در این پژوهش پس از بیان ضرورت و اهمیت بررسی موضوعی سوره‌ها، معنا و مفهوم وحدت موضوعی سوره‌ها ذکر شده است. تا بطور دقیق محل بحث و نزاع مشخص گردد. آنگاه پی آمدها و فوائد بررسی موضوعی سوره‌ها قرآن در ده بند ذکر شده است. در انتهای همین فصل گزارشی از تلاشهای قرآن پژوهان در زمینه وحدت موضوعی سوره‌ها و ارتباط آیات ارائه شده است و کلیه کتب، تفاسیر و پایان‌نامه‌هایی که در این زمینه نگاشته شده برای نخستین بار جمع‌آوری و تنظیم گشته است.

بررسی و نقد دلایل موافقان و مخالفان وحدت موضوعی سوره‌ها و بررسی روشهای کشف غرض اصلی هر سوره از دیگر مباحث اصلی این پژوهش است. به منظور محک زدن میزان توانایی روشهای ذکر شده به عنوان نمونه "سوره الملک" بررسی شده است و با طرح نظرات و دیدگاههای مفسران در رابطه با موضوع این سوره و کیفیت استدلال بر آن چالش‌های فرآیند کشف غرض اصلی سوره نمایش داده شده است. در انتها گزارشی از سبک‌های نمایش وحدت موضوعی سوره‌ها ارائه گشته است. کلیه عناوین و سر فصل‌های این پژوهش ابتکاری بوده و فاقد سابقه قبلی است.

● پژوهشی پیرامون: «وحدت موضوعی سوره‌های قرآن»

فهرست مطالب

● مقدمات

- ۱- تبیین مسئله ۱
- ۲- فرضیات تحقیق ۲
- ۳- روش تحقیق ۳
- ۴- بایسته‌های تحقیق ۴
- ۵- خلاصه تحقیق ۴

فصل اول: کلیات

- ۱- ضرورت و اهمیت ۶
- ۲- معنا و مفهوم «وحدت موضوعی سوره‌ها» ۲۳
- ۳- پی‌آمدها و کارکردهای بررسی موضوعی سوره‌های قرآن ۲۳
- ۱- کشف افق‌های جدید در اعجاز قرآن کریم ۲۴
- ۲- مقابله با شبهه افکنی‌های خاورشناسان ۲۷
- ۳- دفاع از اصول اعتقادی شیعه در سایه وحدت موضوعی سوره‌ها ۳۱
- ۴- آشنایی سریع و آسان با مفاهیم قرآن ۳۶
- ۵- غرض سوره، معیاری برای حل اختلافات تفسیری ۳۸
- ۶- وحدت موضوعی سوره‌ها و ترجمه «پیوسته» قرآن ۴۰
- ۷- آشنائی با روش طرح معارف دینی در قرآن ۴۳
- ۸- فهرست‌بندی سوره‌ها ۴۵
- ۹- غرض سوره معیاری برای شناخت اسباب نزول‌های جعلی ۴۶
- ۱۰- غرض سوره‌ها و تعیین معنای «بسم‌الله» در هر سوره ۴۸
- ۴- گزارشی از تلاش‌های قرآن پژوهان در زمینه وحدت موضوعی سوره‌ها ۵۲

فصل دوم: وحدت موضوعی سوره‌ها در بوته نقد و نظر

- ۶۲ مدخل: توقیفی بودن ترتیب آیات
- ۶۸ دلایل موافقان
- ۶۸ ۱- آیات قرآن
- ۷۳ ۲- احادیث اهل بیت و وحدت موضوعی سوره‌ها
- ۷۷ ۳- تلفیق حکیمانه آیات بر خلاف ترتیب نزول
- ۷۹ ۴- وحدت غرض اقتضای بلاغت در سخن است
- ۸۲ دلایل مخالفان
- ۸۲ ۱- قرآن بر حسب وقوع حوادث مختلف نازل شده است
- ۸۴ ۲- موضوع محوری ویژه کتب علمی است و قرآن کتاب هدایت است
- ۸۷ ۳- مرتبط نمودن آیات به یک غرض واحد مشکل و تکلف‌آمیز است
- ۹۲ ۴- اسلوب ویژه قرآن انتقال از موضوعی به موضوع دیگر است

فصل سوم: روشها و ابزارهای کشف موضوع سوره

- ۹۴ مدخل
- ۹۸ ۱- سیاق سوره
- ۱۰۶ ۲- اسم سوره
- ۱۱۳ ۳- آیات آغازین و پایانی سوره‌ها
- ۱۱۵ ۴- فضای نزول سوره
- ۱۱۹ ۵- شأن نزول آیات و سوره
- ۱۲۵ ۶- مکی یا مدنی بودن سوره
- ۱۲۷ ۷- واژه‌های کلیدی هر سوره
- ۱۳۰ ۸- فضائل و خواص سوره‌ها
- ۱۳۴ ۹- اسماء الحسنی
- ۱۳۶ ۱۰- حروف مقطعه و اغراض سوره‌ها
- ۱۴۰ ۱۱- تناسب سوره‌های همجوار
- ۱۵۳ ۱۲- قصه‌های قرآن و اغراض سوره‌ها
- ۱۶۴ ۱۳- سایر روشها در کشف غرض سوره

فصل چهارم: چالش‌های عملی در تعیین موضوع سوره‌ها

۱۷۰	مدخل
۱۷۲	۱- معرفی سوره
۱۷۲	۱/۱- نزول سوره
۱۷۲	۱/۲- اسامی سوره
۱۷۳	۱/۳- فضائل و خواص سوره
۱۷۴	۲- موضوع و غرض اصلی سوره
۱۷۴	نظریه اول: غرض اصلی سوره بیان ربوبیت عامه الهی است
۱۸۱	نظریه دوم: غرض اصلی سوره بیان مالکیت و حاکمیت مطلق الهی است
۱۷۵	نظریه سوم: غرض سوره بیان مبانی توحیدی اعم از ربوبیت و مالکیت است
۱۸۷	نظریه چهارم: محور اصلی سوره، پرورش حالت خشیت از خدا است
۱۹۰	نظریه پنجم: غرض اصلی سوره بیان راه سعادت و نیکبختی است
۱۹۳	نظریه ششم: غرض سوره بیان تعالیم اسلامی غفلت زدایی از مردم است
۱۹۶	۳- نمودار محتوایی سُورَةُ الْمَلِكِ

فصل پنجم: گزارشی از سبک‌های نمایشی وحدت موضوعی سوره‌ها

۲۰۳	مدخل
۲۰۵	۱- سبک نمودار محتوایی
۲۰۶	نمایش وحدت موضوعی سوره بقره
۲۱۵	۲- سبک گزارش محتوایی
۲۱۷	نمایش وحدت موضوعی سوره اعراف
۲۲۶	۳- سبک نمودار درختی
۲۲۸	نمایش وحدت موضوعی سوره رعد
۲۴۴	۴- سبک استدلالی
۲۳۷	نمایش وحدت موضوعی سوره حج
۲۴۴	۵- سبک گزارش اجمالی
۲۴۵	نمایش وحدت موضوعی سوره روم
۲۴۸	۶- سبک تفصیلی
۲۵۰	نمایش وحدت موضوعی سوره قلم

● پژوهشی پیرامون: «وحدت موضوعی سوره‌های قرآن»

مقدمات:

۱ - تبیین مسئله:

یکی از ابعاد شگفت‌انگیز قرآن کریم مسئله تناسب و ارتباط آیات آن با یکدیگر است. هر خواننده متفکری با قرائت آیات موجود در یک سوره به نظم و ارتباط شگفت‌انگیز بین آنها پی برد. اما نکته مهمی که کمتر بدان توجه شده است ارگانیزم و هماهنگی کلی آیات یک سوره است. به گونه‌ای که هر سوره برای غرض واحد و مشخصی باشد و آیات آن در نظامی منطقی و ارگانیک به غرض سوره مرتبط گردند. پژوهش حاضر در صدد پاسخگویی به سؤالات زیر است.

آیا هر سوره دارای یک موضوع واحد است یا سوره‌ها به خصوص سوره‌های بزرگ دارای موضوعات و محورهای متنوع و متفاوت باشند؟

اگر هر سوره دارای موضوع واحدی است نحوه ارتباط آیات مختلف المضمین با موضوع واحد چگونه قابل توجیه است؟ مثلاً اگر سوره بقره دارای یک غرض اصلی - مثلاً تقوا - باشد مطالبی همچون جریان حضرت آدم، داستان طولانی و پرفراز و نشیب بنی اسرائیل، احکام شرعی و تکالیف فقهی مطرح شده در سوره و سایر مباحثی که هر یک در فضای خاصی تنفس می‌کنند چگونه زیر یک سقف گرد هم آمده‌اند؟ آیا جمع نمودن آنها زیر یک سقف کشف یک حقیقت قرآنی است یا تحمیل یک تکلف بی‌سود بر بر قرآن؟!

در صورتی که با دلایل متعدد عقلی و نقلی وجود غرض واحد در هر سوره را اثبات گردد، از چه

مکانیزم و روشی می‌توان برای کشف غرض مذکور استفاده نمود تا به واقعی بودن نه سلیقه‌ای بودن غرض اطمینان نمائیم؟!

بنابراین مسائل اصلی در باب «وحدت موضوعی سوره‌ها» عبارت است از:

اولاً: آیا می‌توان برای هر سوره با مطالب گوناگون و پراکنده یک موضوع و غرض اصلی قائل شد؟

ثانیاً: چگونه می‌توان غرض سوره را کشف و تعیین نمود؟

ثالثاً: کیفیت مرتبط نمودن آیات گوناگون به یکدیگر چگونه باید باشد؟

۲- فرضیات تحقیق:

هر پژوهشی پیرامون ارتباط آیات قرآن بر چند فرض اساسی استوار است. نظریه «وحدت موضوعی سوره‌ها» نیز که ارتباط خاصی را در عرصه سوره‌ها مطرح می‌کند فرضیات مزبور را باور داشته و بر آن اساس به طرح نظرات خود می‌پردازد. این فرضیات عبارتند از:

۱- قرآن کریم تنها کتاب آسمانی موجود در جامعه بشریت بوده و از سوی خداوند سبحان برای هدایت و رشد انسانها بر قلب مبارک پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله نازل شده است. الهی بودن قرآن اقتضاء می‌کند که همه اجزاء و ابعاد آن الهی و بوده و به امر مستقیم خداوند سامان گرفته باشد. از این رو نه تنها کلمات قرآن و چینش آنها در آیات توقیفی است، بلکه جایگاه هر آیه در سوره و هر سوره در مجموع قرآن نیز توقیفی بوده و مستند به امر الهی است.

۲- هیچیک از افعال الهی از حکمت و دلیل عقلانی خالی نیست بلکه در هر فعل الهی بالاترین حکمت‌ها و ظریف‌ترین نکته‌ها رعایت گشته است. از این رو ما موظفیم که در حد توان خویش به کشف حکمت افعال الهی همت گماریم. بنا بر این بی‌گمان در پس پرده چینش رمزآلود و حکمت‌آمیز آیات مختلف المضمین در یک سوره حکمت‌ها و ظرائف متعددی مستور است که با دقت و کنکاش می‌توان گوشه‌ای از پرده اسرار آنها را به کناری زد و از آثار شگفت‌انگیز آنها بهره برد.

۳- اگر نتوان پیرامون حکمت افعال الهی با قاطعیت سخن گفت و بر یک فائده و منفعت مشخص انگشت نهاد، اما بی‌شک در هر مورد می‌توان به قدر متیقن‌ها و حد اقل‌ها بسنده نمود. کمترین فائده و حکمتی که می‌توان در پس چینش آیات و مطالب پراکنده یک سوره جستجو کرد این است که همه آنها در یک غرض کلی مشترک بوده و در مجموع هدف واحدی را دنبال نمایند.

۴- در محتوا و ویژگی‌های هر سوره علائم، شواهد و قرائن قانع‌کننده‌ای یافت می‌گردد که با کمک آنها به غرض اصلی و محور مرکزی سوره می‌توان دست یافت. این قرائن در اسم سوره، سیاق سوره، شأن نزول سوره، فضائل سوره و سایر امور مرتبط با سوره، نهفته است. که با اندکی کنکاش می‌توان از طریق آنها غرض سوره را کشف نمود.

مرکز اطلاعات مدرک علمی ایران
تهیه مدرک

۳- روش تحقیق:

ویژگیهای ممتاز تحقیق حاضر و فقدان پژوهشی جامع و کامل در این زمینه اقتضاء می‌نمود که برای جمع‌آوری مطالب و سامان‌دهی مباحث از روش خاصی که متکی بر تتبع و کنکاش مضاعف باشد بهره‌مند شویم. از این رو برای تنظیم مطالب این پژوهش از روش زیر استفاده نمودیم:

۱- فهرستی از مطالب و مباحث قابل طرح در پژوهش را با توجه به اهداف و ابعاد آن و با تکیه بر سؤالات اساسی تحقیق تنظیم گشت. سپس با مطالعه منابع اصلی همانند اهداف و مقاصد سوره‌ها از استاد محمود شجاعتی فهرست مباحث تکمیل شد.

۲- اکثر تفاسیر مهم شیعه و سنی و کتب علوم قرآنی که به نحوی با این موضوع مرتبط می‌شدند، بررسی گشته و مطالب موجود در آنها فیش‌برداری شد. بیش از ۱۷۰ دوره تفسیر و قریب به «۴۰۰۰ جلد» کتاب در این رابطه بررسی و کنکاش شد. و مطالب استخراج شده ذیل عناوین فهرست مطالب ساماندهی شدند.

۳- در بسیاری از موارد که هیچگونه منبعی در این زمینه یافت نمی‌شد با مراجعه مستقیم به آیات قرآن به بررسی نحوه ارتباط ویژگی‌های مختلف سوره‌ها با غرض آن پرداختیم.

۴- پراکندگی مباحث و نامشخص بودن منابع موجب شد تا بخش زیادی از زمان پژوهش به منبع‌یابی و گزینش مطالب قابل استفاده از منابع موجود اختصاص می‌یابد.

۵- در هنگام نگارش هر فصل نیز به تناسب از کتب تخصصی مرتبط با آن استفاده نموده‌ایم؛ مثلاً در بحث «رابطه بین قصه‌ها و غرض سوره» به کتب تألیف شده در زمینه قصص قرآنی نیز مجدداً مراجعه شده است.

با توجه به توضیحات ذکر شده روش پژوهش، روش کتابخانه‌ای است که به علت مشکلات موجود

در رابطه با آن با تتبع فراوان و ابتکارات تحقیقی همراه بوده است.

۴- بایسته‌های تحقیق

وحدت موضوعی سوره‌ها یکی از مباحث بکر و تازه است که با توجه به آثار مثبت و گسترده‌ای که در فهم معانی و مقاصد قرآن کریم دارد، شایسته توجه و عنایت دو چندان محققان و قرآن پژوهان است. پژوهش‌های بایسته در این زمینه عبارتند از:

- ۱- تهیه نمودار محتوایی از کلیه سوره‌های قرآن و ترسیم آن به صورت نمودار درختی.
- ۲- تهیه ترجمه پیوسته از قرآن کریم بر اساس نمودار محتوایی سوره‌ها.
- ۳- تهیه فهرست مطالب از سوره‌ها بر اساس وحدت موضوعی در هر سوره.
- ۴- پژوهشی پیرامون وحدت موضوعی سوره‌ها از دیدگاه علامه طباطبائی.
- ۴- پژوهشی پیرامون وحدت موضوعی سوره‌ها از دیدگاه البقاعی در تفسیر "نظم الدرر فی تناسب الایات والسور"

۵- خلاصه تحقیق

پژوهش حاضر به منظور اثبات نظریه وحدت موضوعی سوره‌ها و پاسخگویی به شبهات مطرح شده در این رابطه فراهم آمده است. در پنج فصل تنظیم شده است، در فصل اول پس از بیان ضرورت و اهمیت تحقیق معنا و مفهوم وحدت موضوعی سوره‌ها ذکر شده است. تا بطور دقیق محل بحث و نزاع مشخص گردد. آنگاه پی آمده‌ها و فوائد بررسی موضوعی سوره‌ها قرآن در ده بند ذکر شده، که از مهم‌ترین آنها می‌توان به کشف افق‌های جدید در اعجاز قرآن و مقابله با شبهه افکنی‌های خاورشناسان در زمینه فقدان نظم در قرآن و آشنائی سریع و آسان با مفاهیم قرآن اشاره نمود.

در انتهای همین فصل گزارشی از تلاشهای قرآن پژوهان در زمینه وحدت موضوعی سوره‌ها و ارتباط آیات ارائه شده است و کلیه کتب، تفاسیر و پایان‌نامه‌هایی که در این زمینه نگاشته شده برای نخستین بار جمع‌آوری و تنظیم گشته است.

فصل دوم، به بررسی و نقد دلایل موافقان و مخالفان وحدت موضوعی سوره‌ها اختصاص دارد. در این فصل دلایل عقلی و نقلی هر گروه بررسی و ارزیابی شده است. در انتها با اتکاء به قوت دلایل طرفداران نظریه وحدت موضوعی، این نظریه را تقویت نموده‌ایم.

فصل سوم، که مهم‌ترین بخش پژوهش را تشکیل می‌دهد به بررسی روشهای کشف موضوع اصلی هر سوره اختصاص دارد. و ابزارها و روشهای همچون سیاق آیات، شأن نزول سوره، اسم سوره، فضائل و خواص سوره، آیات آغازین و پایانی سوره و واژه‌های کلیدی سوره و قصه‌های آن به دقت بررسی و ارزیابی شده و میزان واقع نمائی هر یک مشخص گشته است.

در فصل چهارم، برای محک زدن میزان توانائی روشهای ذکر شده در فصل پیشین به عنوان نمونه سوره الملک بررسی شده است و با طرح نظرات و دیدگاههای مفسران در رابطه با موضوع این سوره و کیفیت استدلال بر آن چالشهای عملی کشف غرض اصلی سوره نمایش داده شده است.

در فصل آخر (پنجم)، گزارشی از سبک‌های نمایش وحدت موضوعی سوره‌ها ارائه شده است و پس از معرفی سبک‌های رایج در این زمینه همچون سبک نمودار محتوایی، گزارش محتوایی، نمودار درختی، سبک استدلالی و سبک اجمالی سبک نوینی که مشتمل بر محاسن و نقاط قوت سایر سبک‌ها بوده ابداع و گزارش شده است.

این سبک که به «سبک تفصیلی» نامگذاری شده است، توانائی بالائی برای نشان دادن رابطه منطقی آیات و دستیابی به فوائد و پی‌آمدهای آن را دارد.

کلیه عناوین و سر فصل‌های این پژوهش ابتکاری بوده و فاقد سابقه قبلی است.

به امید آنکه این تلاش اندک در زمره خدمات قرآنی محسوب گردد آن را به جامعه قرآن پژوهان کشور تقدیم می‌نمایم.

من الله التوفیق وعلیه التکلان

محمدخامه گر

● فصل اول :

کلیات

وحدت موضوعی سوره‌ها

فصل اول: کلیات

۱- ضرورت و اهمیت:

قرآن کریم اقیانوس بی پایانی است که غواصان معرفت هرگز به عمق آن نرسند و معجزه بی بدیلی است که هر زمان به اقتضای درک و معرفت بشری به گونه‌ای رخ نمایان می‌سازد و گوهر نابی است که برای اهل دل و عرفان جانشین و هم‌آوردی ندارد.

راز ماندگاری و طراوت همیشگی قرآن در چهره‌های گوناگون اعجازی آن است که می‌تواند در همه اعصار و امصار تفوق علمی و هنری خویش را به رخ بکشد. آنچه باعث گشته تا کنون رقیبی برای قرآن یافت نشود، ممانعت یک نیروی خارجی و یا صرفه الهی نبوده و نیست بلکه توانائی ذاتی و شایستگی ذاتی آن است.

حفظ و جاودانگی قرآن کریم تنها از آن رو نیست که این کتاب آسمانی هر روز توسط مؤمنین تلاوت گشته و یا عبارات و کلمات آن سینه به سینه و دست به دست از نسلی به نسل دیگر منتقل شده است بلکه بیش از هر چیز بخاطر آن است که در هر نسلی پاسخگوی نیازها و خلاءهای معنوی و اجتماعی بشریت بوده است.

یکی از دلایلی که موجب گشته تا قرآن در همه اعصار پاسخگوی نیازهای روزافزون انسانها باشد و جایگاه حساس خود را در جامعه بشریت حفظ نماید، قابلیت تفسیر پذیری بی نهایت آن است. قرآن را می‌توان هر روز جور دیگر دید و پس از هر بار سیراب شدن از چشمه زلال آن لذت تازه‌ای احساس